

**„ЛЕК ЗА ДУШУ: ПРИМЕНА БИБЛИОТЕРАПИЈЕ У БИБЛИОТЕЦИ”:
методичка упутства Н. В. Аверјанова¹**

Историјат и савремено стање библиотерапије

Савремени човек трпи необично велика психолошка и информациона оптерећења, повезана са негативним дејством средине, сталним растом производње, енормним повећањем количине информација.

У духовном свету великог броја људи криза у земљи довела је до озбиљних социјалних противречности, што се одразило на њихову читалачку активност. Познато је да читање помаже савладавању непријатних ситуација и стресова. Зато је сам живот дошапнуо неопходност остваривања нове функције – библиотерапеутске. И управо су библиотеке дужне да свакоме понуде „лек за душу”.

Низ истраживања у библиотекама током последњих година показује да се читаоци све чешће обраћају књизи ради решавања својих психичких проблема, траже помоћ и подршку библиотекара. Човекова потреба да комуницира са оним што је лепо изузетно је изражена. Књижевна дела имају изузетан утицај на духовни свет човека и на његово физичко стање. Прочитана реч је у стању да изазове најразличитије емоције: тугу, жалост, срећу и радост. Пратећи мимику лица код читаоца може се, готово без грешке, одредити шта чита: нешто радосно, весело, или тужно, жалосно.

Библиотерапија (лечење читањем) у наше време привлачи све већу пажњу научних радника и запослених, који се труде да максимално искористе „лековита” својства књиге. У вези с тим пожељно је истражити генезу библиотерапеутског читања, његову примену у наше време и будућу перспективу. Прелазак на курс библиотерапеутског читања, у складу са потребама читалаца, подићи ће углед библиотеке као друштвене институције, јер ће моћи да помогне човеку у корекцији негативних последица социјалних и личних промена. Данас је корисно говорити о библиотерапији као о лечењу не само једне одређене личности, него и друштва у целини.

¹ Превод дела: Аверьянова Н. В. „Лекарство для души”: применение библиотерапии в библиотеке: Метод. Рекомендации. Тамбов: Тамб. обл. универсал. науч. б-ка им. А.С. Пушкина; Научно-методический отдел, 2004. <http://www.tambovlib.ru/?view=editions.metod.data.biblioterapiya>

Библиотерапија као самосталан правац настала је на месту где се спајају психијатрија, психологија и библиотекарство. Појавила се пре много година. На улазу у библиотеку египатског фараона Рамзеса II висила је таблица: „Лек за душу”. Тако су још у давна времена схватили значај књига. Лечење књигама примењивало се још у првим библиотекама Грчке. Питагора – велики научник, математичар и познати исцелитељ, упоредо са травама и музиком успешно је користио и књижевност – стихове за лечење низа болести.

У Европи почетак лечења књигом означиле су прве црквене библиотеке, у којима су се чувале књиге религиозног садржаја, које су доносиле верницима смирење и наду. Библиотерапија је била под окриљем цркве све до ренесансе. За време ренесансе лекари су почели активно да користе библиотерапију у циљу излечења. Тако је енглески лекар из 17. века Т. Сагејдем саветовао својим пацијентима да читају Сервантесовог „Дон Кихота”.

Ипак, научну заснованост библиотерапија је добила тек почетком 20. века. Прво помињање термина односи се на 1916. годину, а од тада се појавило на стотине теоријских и практичних публикација. У неким земљама одржавале су се и конференције и симпозијуми са темом библиотерапије, створене су асоцијације библиотерапеута. На многим медицинским конференцијама библиотерапија се третира као важан део традиционалне медицине.

У Русији библиотерапија није одмах добила широку примену. Водећу улогу у доказивању метода библиотерапије одиграли су радови Н. Рибакина и његова библиопсихолошка теорија. У раду „Међу књигама” он је написао: „Три су велике снаге књиге – знање, разумевање, расположење”. Прве кораке у практичној примени библиотерапије направио је 1927. године И. З. Вељвовски, који је радио у Психоневролошком институту града Харкова. Совјетски лекари, који користе методе библиотерапије, ослањају се на идеје изванредних руских лекара из прошлости. Познати терапеут са почетка 19. века В. Ј. Мудров написао је: „Најважније је удаљавања болесника од домаћих брига и свакидашњих жалости, које су саме по себи суштина болести”.

У СССР истраживања о лековитом дејству књиге на здравље човека вршена су од 20-их година у библиотекама, одмаралиштима, лечилиштима. У чланцима часописа „Бање” за 1928. годину забележен је позитиван утицај књига са хумористичким садржајем, као и утицај мемоарске литературе на пацијенте. Активно се користила библиотерапија у медицинским библиотекама. Лекари су видели свој конкретан задатак „лечења књигом” у томе да одаберу литературу у складу са дијагнозом и ефекат лечења заснивао се на томе да пацијент препозна проблем који се одражава

у уметничком делу, у саветима да прате те примере сличних „ситуација”, а што је сличнија ситуација описана у књизи, или што је сличнији карактер пацијента карактеру из књиге, то је јачи терапеутски ефекат књиге. За време Другог светског рата патриотске књиге имале су велики значај у рехабилитацији тешко рањених војника и њиховом бржем оздрављењу. Зато треба истаћи да је и у Русији и изван њених граница дошло до великог напретка клиничке библиотерапије.

У данашње време библиотерапија осмишљава своје методе и циљеве. Методолошки приступи, који данас постоје, парадигме библиотерапије, још нису у потпуности препознати код практичара и теоретичара и често се преплићу. У периоду који ми проучавамо приметна је тенденција раста броја публикација, које садрже научне закључке и теоретске разраде из области библиотерапије.

Питања библиотерапије у развојно време осветљавали су аутори Ј. Н. Дрешер, О. Л. Кабачек, И. Н. Казаринова, Б. С. Крејденко, Б. А. Симонов, Р. Скалер. Анализи проблема библиотерапије посвећен је читав низ чланака у периодичним публикацијама, у часописима: „Дечја књижевност”, „Библиотекарство”, „Библиотека”. И поред свега, та тема уопште није сасвим разрађена. У официјалној науци нема тачно формулисаног одређења библиотерапије. Као наука, библиотерапија се развија као део библиотекарства, који користи специфичне методе опслуживања читалаца. Решење методолошких проблема веома је важно зато што сам појам „библиотерапија”, њене циљеве, структуру, сваки истраживач тумачи на свој начин. Већина стручњака јединствена је у томе да је та наука на граници медицине и библиотекарства, повезана са активним увођењем човека у читање да би променио или разрешио своје личне проблеме. Научници разматрају библиотерапију:

- као део библиотекарства (Б. А. Симонов);
- као комплексну научну дисциплину (Б. С. Крејденко);
- као правац у педагогији читања (Ј. Н. Дрешер).

За нас је најоптималније одређење библиотерапије које је предложила Ј. Н. Дрешер. По њеном мишљењу, библиотерапија је наука, усмерена ка формирању човекових навика и способности да се одупре неубичајеним ситуацијама (болест, стрес, депресија), да учврсти снагу воље и да подигне интелектуални и образовни ниво. Осим тога, анализирајући различите дефиниције библиотерапије, Ј. Дрешер закључује: „У литератури се среће много дефиниција библиотерапије, које се разликују у појединим сегментима, али које су јединствене у томе да је то област делатности на граници медицине и библиотекарства, повезана са активним ангажовањем

човека на читању брижљиво одабране литературе у циљу његовог излечења или решења његових личних проблема”.

Основни циљеви библиотерапије су:

- дати читаоцу информацију о проблему;
- помоћи му да проникне и у његову суштину;
- размотрити нове вредности и односе;
- формирати сазнање да су се други људи сусретали са сличним проблемима, и показати како су они те проблеме решавали.

Библиотерапију можемо, условно поделити на две врсте:

- Библиотерапија усмерена на одређени циљ – она која помаже изграђивању снаге воље, оптимизма, учвршћивање вере у себе;
- Библиотерапија, која није усмерена ни на какав циљ – служи за то да се поправи расположење, да се читалац одвуче од константног размишљања о проблему;

Пошто је библиотека база за развој читалачке личности, место за постизање одређене информационе хармоније духовног света, библиотерапија је деловање целокупног информационог простора библиотеке као социјалне институције. Разграничити утицај са тачке гледишта психологије и духовног живота, веома је сложено. И баш због тога је узајамно деловање психотерапије и руковођења читања код деце у области библиотерапије веома тесно и испреплетано. Основна разлика у раду психотерапеута или психијатра и библиотекара је у томе што ови први говоре о болесним људима, болесној деци. У сложеном периоду развоја друштва сваком човеку је потребна библиотерапеутска помоћ.

Лечење читањем („библиотерапија”) представља једну од карика у систему психотерапије. Књижевност и уметност у данашње време постају све моћније и перспективније средством у психотерапији. Схватање значаја и утицаја уметности на човеково здравље, налазимо у току читаве историје медицине. Сматра се да су основу дали радови В. Е. Рожнова (концепција емоционално-стресне психотерапије), И. З. Вељвовског са сарадницима, С. Фројда, В. М. Бехтерева, психотерапеута И. Платонова. „Методика библиотерапије је сложен спој науке о књизи, психологије, психотерапије” – тако је објашњавао библиотерапију В. Н. Мајсишчев. У иностранству, библиотерапија се примењује у различитим сферама друштвеног живота, углавном у здравству, и представља равноправни део лечења. Библиотера-

пија у страним земљама базира се на принципима: не нашкодити, помоћи, развијати и примењује се код свих група становништва.

Данас је библиотерапија коришћење могућности читања као разрешења широког спектра терапеутских задатака, а не само психијатрије. Треба нагласити да је библиотерапија као научна дисциплина посебно корисна и важна зато што је баш она непосредно адаптирала и усвојила из психијатрије, а посебно из психотерапије (и тај процес се наставља) актуелна идеје и методе, који су повезани са позитивним деловањем на човека преко књиге. За библиотекарство су перспективна психотерапеутска знања, практични поступци и методика. Ствар је у томе да психотерапија и њена теорија, методе и поступци не само да прожимају библиотерапеутске радње него се интуитивно и примењују у библиотекама.

Прва истраживања показују да могућности психотерапеутских знања, идеја, поступака и метода имају доста корисног за избор најбољег решења за процес комуникације човека са књигом (у периоду пре читања, самог читања и после читања) и читавог библиотекарства. Промишљено коришћење поступака и метода психотерапије и библиотерапије може значајно да повећа ефикасност те делатности.

Коришћење библиотерапије у раду са читаоцима

Актуелни проблем представља питање избора књига за читање, које служи као библиотерапеутска активност у библиотечким условима. Свакако да не може свака књига бити препоручена у библиотерапеутске сврхе.

Различит приступ читаоцима природан је и неопходан за библиотерапију, јер је она управо метод који делује на читаочева личност. Пронаћи стручну књигу је много лакше него пронаћи књижевност за душу. Тај фини духовни посао, по мишљењу стручњака, постаје све сложенији. По мишљењу Е. Исајеве, технократија у свим сферама живота, а у вези с тим и недостатак драгоценог дружења и одмора, постају општеприхваћен стресогени фактор. За човека, изложеног стресу, читање књижевности је некада и једини спас. На коришћење уметничке књижевности у библиотерапији указује Ј. Н. Дрешер. Масовно читање у превозу очигледан је пример како уморни људи прибегавају библиотерапији. Нажалост, они често читају мање вредне књиге, тзв. „штиво”. Ако се човек одмара уз читање случајно одабране књиге, то није лоше. Али, зар се може упоредити такво читање са читањем књиге која је духовно блиска? Питање је како пронаћи за читаоца омиљену књигу – његову књигу.

Ако онај који чита стручну књигу тражи у њој објективну информацију, онда читалац уметничког дела тражи субјективну, вишезначну. Зато се уметничка дела

и њихови читаоци морају поделити много детаљније него стручне књиге и њихови читаоци. Деца-читаоци деле се још и по узрасту, што је веома важно. Детаљна типологија уметничке књижевности треба да одговара библиотерапеутским циљевима. Захваљујући новој науци (соционика) могу се разврстати не само читаоци и књиге, већ и врсте односа читалаца према књигама. Соционичка библиотерапија (или социобиблиотерапија) користи свим читаоцима, а не само онима који имају симптоме стреса. Многи сасвим здрави људи у тренуцима стреса, не размишљајући, посежу за омиљеном књигом.

Развијајући ту науку, моћи ће се реално предвидети које књиге треба „преписивати” читаоцима у одређеним стресним ситуацијама. Неке књиге могу постати својеврсни универзални лекови, друге могу да помогну у стањима умора, усамљености, психолошке одсутности, код недостатка дружења, љубави, разумевања, самоуважавања, код осећања „нисам потребан никоме”; треће су корисне у стањима апатије, недостатка подршке; четвртима ће помоћи да схвате себе, адолесценту – да преживи критични узраст итд. Поједине књиге помажу код несигурности, узнемирености, комплекса ниже вредности. Тако ће човек коме треба одмор са задовољством прочитати књиге Жила Верна, а човек који хоће да разуме себе прочитаће приче А. П. Чехова, а онај који жели активност „Три мускетара” А. Диме. Читав низ књига у социобиблиотерапији може се сматрати самосталним стресогеним фактором, и по могућству се искључују из читања. За сваког човека књижевност почиње од бајке, која се чита у детињству. Може се, дакле, бирати не само нека појединачна књига, већ и засебан књижевни жанр. За децу је то често-бајка па се зато у последње време развија и бајкотерапија. Захваљујући књизи, деца сазнају најважније истине људског постојања. Без бајки деца не одрастају, а ако се то и догађа, то значи да је из света човека који одраста нестала машта, благотворна фантазија, стваралаштво, романтика, саосећање-неопходно за васпитавање човека у човеку.

А. М. Горки је тврдио да се деца баш кроз бајку уче хуманости, херојству, љубави, праведности, части. Све су бајке јединствене у жељи да помогну детету код првих корака ка самоспознаји и формирању духовног „ЈА”. Оне учвршћују самопоуздање, развијају способност детета да чује себе, да разуме себе и прати своје потребе: како мислим, како говорим, зашто сам тужан, усамљен, весео, зашто имам ове или оне потребе? – размишља мали читалац, док се уживљава у свет чаробних бајки. Дакле, у чему се састоји духовни смисао бајке? У томе да бајка одговара на вечита питања: Шта је срећа и учему је она? – У богатству, љубави, слободи, слави? Да ли она сама долази, или се мора узимати? Како? Да ли је за то потребан непрестан рад, искушења, опасности, патње, подвизи?,,

„Ма каква сенка да прелети преко вашег живота, или вас посети брига за судбину Русије, дођу ли вам „црне мисли о вашој личној судбини, или вам живот једноставно постане неподношљива рана „- сетите се руске бајке и послушните њен тихи, стари, мудри глас... Она је као боја неприметног и непознатог пољског цвећа, а њен духовни смисао – као фини ароматични мед, мирис родне земље, врелина драгог сунца, мирис драгог цвећа и нешто нежно и богато, вечно младо и вечно старо...” – тако је дефинисао неисцрпни значај и лековиту моћ руске бајке познати филозоф И. А. Иљин. У бајци су скупљени сви морални проблеми, којима је „богат” наш живот. Човек пита бајку, она му одговара.

Како бајка може помоћи огорченом детету, са негативним социјалним искуством, нестабилне психе, изложеном стресним ситуацијама? Како она може да спаси рањену дечју душу од очаја и страха, од усамљености? У чему је „лековити” значај бајке?

Главни лекови бајке су: добро, радост, праведност, победа слабог бића над силама зла, учвршћење снаге човековог духа, бескрајно радосно дивљење лепоти света, чврста вера да је човек способен да живи мудро, достојанствено, да поступа лепо и хумано. У бајкама је приказано огромно искуство преживљавања емоционалних криза, карактеристичних за личност у развоју, и дати су путеви њиховог разрешења. Психотерапеутски значај бајки је у томе што се у њима увек откривају нека наобична средства која помажу јунаку да се снађе са препрекама, тешкоћама и да их савлада.

Понекад је одлазак у бајку реакција детета на некакве трауматичне ситуације (бекство од стварности), и баш у том аспекту појављује се могућност коришћења бајке као психотерапеутског средства. Категорије Добро, Љубав, Вера, деца доживљавају одабирајући речи које одговарају узвишеним осећањима, откривају осећања човека који воли, који брине о другоме – у књигама В. Драгунског „Денискине приче”, В. Гољавкина „Мој добри тата”, које су прочитали заједно са библиотекарком.

У рукама вештог васпитача књиге олакшавају усвајање неопходних хигијенских навика код деце, за то се посебно успешно користе речи песме А. Барто „Замазана девојчица”, Бајке К. Чуковског „Мојдодир” и „Федорина туга” и друга дела дечје књижевности. У неким случајевима довољно је прочитати детету вешто одабрану књигу или испричати адекватну причу да би се онемогућило усвајање неке лоше навике.

То веома сликовито показује изванредни руски писац и лекар А. П. Чехов у својој причи „Код куће”. Јунак ове приче изненада открива да је његов седмогодишњи син Серјожа почео да пуши. Сурови прекори не помажу. И тада он сину прича

причу о дивном добром принцу који је нарушио здравље пушењем и умро веома млад, а своју породицу оставио у дубокој тузи. И наивна, али пригодна бајка постаје много делотворнија него озбиљни разговори. Серџожа заувек престаје са пушењем. Утицај уметничких дела је посебно јак, јер код детета чува пријатни осећај слободе избора решења, а не потчињавања вољи старијих.

Стручњаци сматрају да избор литературе за децу читаоце зависи од конкретних циљева, али најчешће библиотерапеутски правац рада претпоставља интересовање за оптимистичне, веселе књиге са јасном суштином и, не мање важно, привлачног спољашњег изгледа. Успостављена је пракса одабира књига за децу, али принципи таквог одабира нису довољно формулисани. Правилно одабрани материјал за читање има терапеутску вредност, у првом реду онда када читање замењује негативне емоције позитивним. Човек који примењује библиотерпију мора имати знање из књижевности.

Разлози за коришћење књижевности као „терапије духа” су: одвлачење пажње од тужних мисли, нежељеног преиспитивања и страхова, уклањање непотребне равнодушности или нестрпљења, повећање способности постизања циљева у сарадњи са другима, побуда за посматрање сопствених проблема са стране, помоћ како би лакше прошло време (у болници). Као једно од основних принципа, библиотерапеути су изабрали: „Конкретна књига за конкретног пацијента у конкретно време”. Тај принцип је близак основној тези библиопсихолошке теорије Н. А. Рубакина.

За смирење библиотерапеути користе децју хумористичку књижевност. Може се претпоставити да свако дете (здрово или болесно, задовољно или не, смирено или нервозно) док чита хумористичку књигу осећа њено библиотерапеутско дејство. Разлог за такво дејство је у самој природи смешног и хумора. Крупан задатак „однеговати код детета хумор је драгоцен особина, -писао је познавалац децје психологије К. И. Чуковски – која ће када дете порасте повећати код њега отпор према непријатној средини и издићи га изнад свакаквих ситница и сплетки”. Хумор ће, учвршћујући суштину појаве, тежити да је усаврши, да је очисти од недостатака. Он естетски обликује друштвено признате појаве. Хумор је пријатељски смех, али није без оштрине. Хумор помаже да се открије нешто лепо, људско, иза ружног, привлачног. Шекспир, Дикенс, Чехов и други класици светске уметности користили су хумор за опис и откривање праве суштине позитивног јунака. Скривајући иза личних недостатака праву суштину позитивног јунака, хумор се уздиже на томе да су у нашим недостацима продужеци наших вредности. Признати мајстор комедије

Гогољ је писао: „Не, смех је значајнији и дубљи него што се мисли. Не тај смех који настаје од повремене раздражљивости, заједљиве болесне склоности карактера, не онај лаки смех који служи за испразну забаву код људи, већ онај смех, који излеће из светле човекове природе, излеће из ње јер се у њој налази њен вечито активан извор... Не, нису у праву они који кажу да смех човека љути. Љути само оно што је мрачно, а смех је светао. Многе ствари би наљутиле човека, ако би било представљене у својој нагости, али обасјане снагом смеха, оне уносе смирење у душу”.

„Смех је много скупљи, него што сам мислио, за њега није штета дати и цело краљевство.” Тако говори у причи за децу Џемса Крјуса Тим Талер, или Продани смех – савремени ђаво коме је дечак Тим продао свој смех. Уз помоћ пријатеља Тим узима смех назад. Узима оно што је вредније од сваког богатства. У свету уметничке књижевности много је дела посвећено природи комичног, проблему смеха. Навешћемо оне који ту тему имају у наслову: „Продати смех” Д. Крјуса, „Човек који се смеје” В. Игоа, „Црвени смех” Л. Андрејева и наравно, књиге енциклопедиста смеха као што су Рабле, Гашек, Гогољ, Чехов, Зошченко и други.

Осмех и добро расположење помажу да се човек одупре болестима. Није случајно познати француски хуманиста, лекар и писац Франсоа Рабле (16. век), у предговору свог сатиричног романа „Гаргантua и Пантагруел” писао, обраћајући се читаоцима: „И забављајте се, пријатељи, и веселите се овим читањем, телу на задовољство, бубрезима на корист!” Посебно су неопходни смех и радост које са собом носе добре и веселе књиге болесној деци. О томе је више пута говорио Корнеј Чуковски, рекавши, на пример, као је читање веселе књиге о доживљајима барона Минхаузена благотворно утицало на децу која су се лечила у санаторијуму за туберкулозу костију. Карактеристично је да је своју прву дечју бајку у стиховима „Крокодил”, Корнеј Чуковски написао специјално за свог малог болесног сина. „Једина брига ми је била да одвучем пажњу болесног дечака од напада болести” – сећао се касније писац. Веселој књизи за децу посвећују пажњу историчари књижевности и књижевни критичари Б. Бегак, С. Сивокоњ, који анализирају природу хумора углавном на примеру стваралаштва руских писаца за децу, почев од 20-их година 20. века до данас. Данас у нашој дечјој књижевности има више од двадесетак писаца хумористичара: А. Барто, С. Маршак, Б. Заходер, Д. Хармс, С. Михалков и други – у поезији, а Е. Шварц, Н. Носов, Ј. Сотник, Л. Давидчев, В. Драгунски, В. Гољавкин, Е. Успенски – у прози. Сазрела је потреба да се осмисли њихово искуство у вези са утицајем смеха на душу читаоца, да се искористе дела тих аутора у библиотерпеутским активностима дечјег библиотекара. На тај начин ће хумористичка књига,

утичући смехом и добротом на читаоца помоћи да изађе на крај са многим проблемима. Весели доживљаји јунака, којима се смејете као да се истовремено смејете и себи, развијају осећање за хумор, а заједно са тим и интелект детета. Хумористичка књижевност за децу представљена је у виду дечјих бајки, поема, прича, приповедака. Очигледно је да се та огромна количина хумористичке књижевности коју поседујемо може активније искористити у библиотерапеутској активности дечје библиотеке. Одабир и састављање избора књига за читање деци може се водити по следећем принципу:

- Дела, жанрови аутори који не одговарају библиотерапији
- Дела, жанрови и аутори који су корисни у раду библиотерапеута.

Сагласности међу стручњацима за сада ипак нема. Посебно се у препорукама разликују психолози и библиотекари. Тако на пример неки од стручњака књигу „Вини Пу и све, све, све” не препоручује деци јер је превише оптимистична, а бајку „Алиса у земљи чуда”, Л. Керол сматрају епилептоидном. Сличан проблем се сусреће и у процесу процавања код одређених стручњака. И док струка прави методолошке основе за библиотерапију, у пракси запослени у библиотекама и читаоци самостално покушавају да одаберу књиге за читање, које имају психотерапеутски ефекат. Они сами састављају спискове књига које имају библиотерапеутски утицај на читаоца у зависности од ситуације. Тако је, на пример, В. В. Климова из Тамбовске обласне библиотеке саставила методички приручник „Библиотерапија – нови правац у раду библиотека за децу: историја питања и савременост” и „Бајкотерапија”. Међу ауторима књига које помажу деци да се суоче с проблемима она набраја Шекспира, Е. Војнич, А. Сент-Егзиперија, В. Каверина, А. Алексина, И. Буњина, К. Паустовског, Ж. Верна, Р. Бредбери, Ј. Ковала, Н. Носова и др. Приликом препоручивања литературе неопходно је узети у обзир физичко и психичко стање детета. Не одговарају сва дела, жанрови и аутори библиотерапеутској сврси. На пример, мрачни, депресивни, тужни текстови нису пожељни у овој врсти библиотерапеутске праксе. Препорука је да се сачињавају индивидуални спискови литературе уз вођење рачуна о специфичности доживљаја те литературе код сваког појединачног читаоца. Најважнији принцип за одабир је да је главни јунак успео сам да се избори, да без туђе помоћи победи своју несрећу, болест, тешкоће. Аутори овог рада спровели су социолошко истраживање на бази података Тамбовске обласне дечје библиотеке, Централне градске дечје библиотеке „С. Ј. Маршак” и библиотеке у школи бр. 8. Циљ је био одабир дела уметничке књижевности, која имају библиотерапеутски утицај на децу читаоце узраста 7—9 година. Задаци су

били: направити избор књига за читање, погодних за библиотерапију; проверити библиотерапеутско дејство конкретних дела у процесу рада са децом; утврдити, на основу дате методологије, библиотерапеутски утицај датих дела на читаоца, и саставити списак књига препоручених за библиотерапеутски рад у библиотеци. Истраживање се одвијало у две етапе. Прва етапа је било социолошко истраживање методом испитивања (анкета, интервју, тест). Испитивано је 70 испитаника, деце 7—9 година, а такође и библиотекари тамбовских библиотека. У раду је разрешен основни задатак – експерименталним путем изабран је одређени број текстова из уметничке књижевности за библиотерапеутски рад у библиотеци. Припремљен је и препоручени аотирани библиографски списак књига „Читај и радуј се”, који могу да користе библиотерапеути у раду са читаоцима 7—9 година. Списак обухвата бајке, приче, стихове, приповедачку књижевност разних аутора (Б. Заходер, С. Михалков, В. Медведев, Н. Носов, Л. Касиљ, Ј. Сотник, Л. Пантелејева, Д. Хармс, А. Милн, Х. Мјакелја и др.). Свим тим делима заједничко је весело, оптимистичко расположење, способност да се помогне у тешком тренутку.

Одређујући књижевна интересовања деце читалаца, анализирајући материјал истраживања читања књига одређеног аутора, треба узети у обзир додатне тешкоће, са којима се сусреће истраживач психологије дечјег читања. Ствар је у томе да је деци тешко да сама кажу, а још теже да напишу шта осећају и о чему размишљају док читају ову или ону књигу. У том циљу најделотворнији је метод разговора са брижљиво смишљеним питањима. Разговор о књигама са децом 7—9 година је читање са објашњењима, где је главни циљ помоћи да се разуме садржај, главна идеја аутора, обраћајући пажњу на то којим је језичким средствима изражена. У току разговора постављају се питања, која подстичу децу да изражавају свој однос према прочитаном. О чему се ради у књизи? Да ли ти се књига свидела? Зашто? Ко је ту најбољи? А најлошији? Зашто је тај дечак тако поступио? Да ли би ти урадио исто? Зашто се књига тако зове?

Разговор после читања не треба обављати одмах већ кад се слегну први утисци, осим ако дете не пожели да само подели своја преживљавања одмах после читања. Савремена психологија и педагогија су прикупиле велики број занимљивих запажања о психолошким особеностима интелектуалне активности деце. Међу библиотекарима који проучавају психологију детета читаоца треба навести следећа имена: Л. И. Бељењака, И. И. Тихомирова и А. В. Тумурук. Осмишљавање начина и метода библиотерапије доводи до уверења да је то сложен процес који од дечјег библиотекара захтева посебну умешност. Користећи могућности терапије књигама

које су популарне код деце, треба имати у виду разна читалачка стања. На пример, шта воле деца, шта очекују од читања:

- поправљање расположења
- лако читање
- присуство саосећања
- могућност размишљања о свом животу.

И за одрасле читаоце такође се разрађују библиотерапеутски спискови. У чланку А. И. Трофимове наведени су подаци које је добила катедра за библиотекарство Алтајског државног института за културу и уметност, која од 1993. године врши вишестепни библиотерапеутски експеримент, пројектован на десет година, који је саставни део истраживања садржаја, облика, метода и технологије библиосоцијалног рада у селима Алтајског краја. Циљ експеримента је именовање критеријума за одабир дела уметничке књижевности у циљу избора најбољих метода библиотерапеутског рада са социјалним групама сеоског становништва. Предвиђа се утврђивање општих карактеристика које појачавају или умањују библиотерапеутски утицај на читаоце сељаке. У току експеримента није се појавило ниједно дело које уопште није утицало на психичко стање читалаца. Истраживање је показало да списак најделотворнијих лекова за рањену душу сеоских пензионера, инвалида и незапослених чине приче, приповетке, романи В. П. Астафјева, Ф. А. Абрамова, В. И. Белова, Ј. В. Бондарева, А. П. Платонова, В. Г. Распутина, М. А. Шолохова, В. М. Шукшина, а такође и стихови Рубцова и Јесењина. Релативно је висок библиотерапеутски значај руске класичне књижевности (посебно дела Л. Н. Толстоја, А. Н. Толстоја, А. П. Чехова, Ф. М. Достојевског), мало је мањи значај дела популарних совјетских писаца (К. Симонова, М. Горког, Б. А. Можајева, А. Н. Рибокова, В. В. Орлова и др.) много више од већине дела савремених руских и страних писаца. Изразито негативан утицај на психу учесника експеримента изазивала су такозвана модерничка дела (Џојса, Камија, Кафке, Сартра, Пелјевина), у којима су описане безизлазне животне ситуације, неразрешиви конфликти, предодређеност ликова за несрећан живот и бесмислену смрт. А. Ј. Алексејчик у „Приручнику за психотерапију” предлаже списак књижевних жанрова, разврстаних по степену значаја за библиотерапију, и даје им кратке карактеристике:

- **Специјална медицинска литература** има првостепени значај у библиотерапији, јер читаоцу даје знања, неопходна за смирење, контролу. Основни задатак те литературе је да да знања, неопходна за правилну оријентацију, да отклања неправилне представе о болести и да стимулише укупну активност.

- **Филозофска литература** помаже човеку да проучи вишестрану представу о себи, о другим људима, свету у целини, да схвати постојање разлике одређеног конфликта између спољашњег реалног света и унутрашњег субјективног, између онога што треба да буде и онога што јесте. То разумевање доноси мир, задовољство.

- **Духовна литература** садржи велику количину информација, животно искуство. Таква литература је врло важна за вернике. Она помаже да се разуме свет око нас и место човека у том свету. Опредељујући нас за љубав према средини и свему живом у њој, ова литература учвршћује љубав према животу, добру, и схватање човекове улоге на земљи. Овакве књиге су благотворне за душу и здравље, помажу да се осмисле животне позиције, и као што пракса показује, књиге као што су дела Норбекова, Мегреа, Мулдашева много се читају у библиотекама.

- **Биографска и аутобиографска књижевност**, која описујући познате личности и њихова истакнута достигнућа и животне потешкоће помаже читаоцу да брже и боље разуме себе и своје тешкоће. Биографије великих људи дају примере савладавања физичке немоћи, изградње своје личности, свог живота, своје среће. Таква литература, која даје оптимистичко расположење, мора бити заступљена у библиотекама. Искуство доказује да су најефектније кратке, убедљиве биографије (50—70 стр.), поред биографија најистакнутијих људи са сложеним животним позицијама као што су Лав Толстој или Ф. М. Достојевски.

- **Класична руска књижевност** поседује огромне могућности за разноврсне утицаје. Често смо принуђени да се ограничавамо на мало позната дела, избегавајући популарна, имајући у виду да су она већ раније прочитана или су се изучавала у школи и за њих су везане одређене асоцијације, које се морају савлађавати.

- **Критичка литература и публицистика** дају општу представу о писцима, делима помажу да се лакше у њима снађемо, да откријемо нови садржај. Упутно је користити и савремену књижевну критику аутора Ч. Ајтматова, Ј. Нагибина, Л. Озерова, В. Розова, В. Солоухина.

- **Хумористичка и сатирична књижевност** омогућавају читаоцу да се слободније изрази у тешким ситуацијама. Она помаже да се усвоје технике комуницирања, на пример, како полушаљиво изразити молбу, избегавајући на тај начин непријатан осећај ако молба буде одбијена; даје могућност да се човек нашали на свој рачун и тако учврсти осећај сигурности и др.

- **Фолклор, бајке**, упознају људе са погледима на свет разних народа. Користе се првенствено у библиотерапеутском раду са децом.

- **Научно-фантастична књижевност** доводећи до крајности неке човекове особине, ситуације, односе, помаже да се боље разумеју и прихвате крајности својих осећања, склоности

- **Детективски романи**, авантуристичка књижевност заузима значајно место у библиотерапији захваљујући читавом низу својих карактеристика. Као прво – то је популарност и приступачност. У детективном роману расветљавају се многе увредљиве животне појаве, које обично остају у сенци. За библиотерапију повољне су следеће карактеристике: велика пажња посвећена је негативним осећањима, тренирање интуиције, тајанственост као начин за схватање стварности, или чак обавеза читаоца да сумња у све, разобличавање романтичарског схватања живота, морала, реда, демонстрација чињенице да се иза лепе фасаде често скрива прљавштина и корист. Она подстиче читаоца на смелост, ризик, сналажење. Наравно, све ово се односи на добру класичну детективску књижевност.

- **Драма** на неке читаоце оставља посебно јак утисак, захваљујући великој концентрисаности радње, очигледности. Код читања драме читалац се лакше поистовећује са главним јунаком него док чита роман. Драма често лакше учи читаоца дијалогу, правилима понашања, оставља више слободе читаоцу за самостално стваралаштво.

- **Педагошка литература** – може да се примењује упоредо са стручном, научном – код тренинга, корекција, формирања и развоја појединих особина, умећа, савладавања конкретних потешкоћа.

- **Правна литература** даје могућност да се човек снађе у многим видовима неправилног понашања, како свог тако и људи из средине која га окружује.

- **Уско стручна литература** може да буде драгоцен материјал због могућности да пренесе искуство високог професионализма у практичну психологију, у свакодневне ситуације. Као одличан пример таквог утицаја на читаоце може да послужи практична примена „Дипломатског церемонијала и протокола” Џ. Вуда и Ж. Серea у неким животним ситуацијама, проучавање смисла, вредности појединих елемената церемонијала.

Које књиге морају обавезно имати библиотеке? Уопштено, одговор може бити формулисан овако: у библиотеци мора бити избор различитих жанрова и врста докумената. Морају бити присутне: 1) периодика из разних области; 2) „лако штиво”: криминалистички романи, љубавни романи, хумористичка дела, 3) научно-популарна литература о здравом животу, а такође и психолошка литература са духовно-филозофским садржајем; 4) светски класици, књижевна дела аутора из разли-

читих земаља. Тренутна потреба је отварање психолошких служби у библиотекама – библиотечким центрима, које ће координирати библиотерапеутске активности у развијању личности читаоца у неповољним условима. Такве службе за читаоце могу постати центри интелектуалног и информационог здравља, а такође и информационе заштите личности. Искуство каже да се такви покушаји одређених праваца библиотерапеутског рада већ примењују у неким градовима. Циљ такве службе је да се средствима рада библиотека помаже успешан развој читаоачеве личности, савладавање негативних последица социјално-економских реформи методом усавршавања читалачке активности, показујући читаоцу могућности библиотеке. Успешност таквог рада првенствено зависи од припремљености кадра и координираности напора различитих установа. Најделотворније је обједињавање напора различитих стручњака, јер библиотекарско образовање не даје одговарајуће вештине и навике за групни рад са читаоцима у психоаналитичком и библиотерапеутском смислу.

Један облик библиотерапеутске службе разрађен је Централном библиотечком систему Кировског региона у граду Санкт Петербургу, јер тај систем већ дужи низ година ради под слоганом „До добра-преко књиге”. Направљен је програм рада, који је предвиђао следеће етапе, испланиране на неколико наредних година:

- обука библиотекара,
- проучавање читалачке публике,
- анализа степена отпорности на стрес, као и библиотерапеутских потреба,
- проналажење и формирање група читалаца за библиотерапеутски рад
- планирање и спровођење индивидуалних, групних, фронталних активности уз избор мера које одговарају датој групи и различитих облика рада,
- попуњавање фонда на основу интересовања и потреба,
- паралелно формирање базе података о библиотерапеутском раду и развоју читалачке личности.

Коришћење библиотерапије у раду једне библиотеке сигурно ће повећати њену социјалну улогу. Осим тога, а у вези са тешкоћама које настају у савременим условима живота, библиотерапија ће добити активну улогу у библиотекама, школама, породици.

Кратки термилошки речник

Арт терапија – терапија уметношћу

Разговор – метод добијања информације на основу вербалне комуникације. У психотерапији и библиотерапији разговор се одвија у форми слободног општења.

Библиопсихологија – област психологије, коју је разрадио Н. А. Рубакин. Проучава психотерапеутски потенцијал писане речи, типологију литературе у складу са њеним терапеутским дејством, процесе који доводе до стварања текстова и др.

Библиотерапеут – стручњак из области библиотерапије, који решава широк дијапазон психолошко-педагошких, библиотечко-информационих, психотерапеутских, социолошких задатака, повезаних са развојем личности и професионалним развојем човека.

Библиотерапеутска активност – условљена друштвено-интелектуалним мотивима, друштвено сврсисходна активност на стварању услова за покретање самопомоћи, за реализацију мотива за ефективан рад, за самозаштиту са циљем вођења здравог начина живљења као културне вредности.

Библиотерапеутски процес – специјално организовано циљано узајамно деловање библиотерапеута и читаоца, усмерено ка решавању задатака у образовању и развоју човека.

Библиотерапеутско дејство – дејство усмерено на указивање библиотерапеутске помоћи читаоцу уз коришћење стручно одабраних информационих материјала као помоћних средстава у лечењу.

Библиотерапија – наука о законитостима, механизмима, начинима очувања и побољшања физичког и духовног здравља, интегритета личности у неповољним условима помоћу синтезе прочитаног из специјално одабране литературе.

Библиотерапија читањем – развој и корекција личности кроз процес читања

Библиотечка педагогија – научна дисциплина у библиотекарству, која је настала интеграцијом педагогије и библиотекарства; разматра педагошке основе библиотекарства, проблеме теорије читања, пропаганде литературе и руковођења читањем на основу педагошке тезе о теоретским основама васпитања, о обиму и садржини знања, који карактеришу одређени степен културног развоја човека.

Библиотечка психологија – научна библиотекарска дисциплина, која је настала интеграцијом психологије и библиотекарства. Проучава психолошке основе библиотекарства.

План читања читалаца – списак књига, који је саставио библиотерапеут полазећи од суштинског конфликта и читалачког нивоа. Обично се састоји 10–12 наслова и прописан је на 2–3 недеље.

Принципи библиотерапеутског рада

- *Диференциран њрисџуј чџџаоџма* на основу проучавања читаоца. Суштина је у тврдњи да снага психотерапеутског дејства књиге расте ако се она не шаље неодређеном читаоцу, већ одређеном човеку, ако максимално одговара специфичностима његове кризне или непријатне ситуације, ако је у складу са његовим потребама, интересима, захтевима.
- *Сисџемаџичносџ*. Њена суштина састоји се у томе да прављење јасног система библиотерапеутских активности обезбеђује успешно дејство психотерапеутских ресурса литературе.
- *Плурализам*. Састоји се у томе да библиотерапеут сматра природним право читаоца на слободан избор предочених психотерапеутских ресурса литературе, оних који ће, у складу са његовим личним представама помоћи да савлада кризне ситуације.
- *Дијалоџ*. Покретачка снага ефективног библиотерапеутског процеса је дијалог: библиотерапеута са библиотерапеутом, библиотерапеута са читаоцем, читаоца са самим собом, читаоца са аутором књиге, читалаца међу собом.
- *Очиљедносџ*. Гледањем се прима максимална количина информација које се највише памте.

превела са руског Гордана Стевић

Литература:

1. Александров В. П. Сквозь призму детства /В. П. Александров //Дет. лит. Сб. ст. – М., 1998. – С. 8–70.
2. Армадеров Г. Р. Организация психологической службы в Российской государственной детской библиотеке с использованием компьютерных технологий /Г. Р. Армадеров //Науч. и техн. б-ки. – 1995. – №2. – С.92–100.
3. Балашова Л.А. К вопросу о библиотерапевтическом воздействии юмористической книги на читателей – младших школьников /Л.А.Балашова //Педагогика детского чтения: История, теория, перспективы: Межвуз. сб. науч. тр.; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2002. – С. 64–70.
4. Балашова Л.А. К проблеме библиотерапевтического воздействия книг Астрид Линдгрэн на юного читателя / Л.А. Балашова //Модернизация системы обра-

- зования в сфере культуры и искусства: Мат. междунауч.-практ. конф. (дек., 2002 г.); Мин-во образования РФ. – Тамбов, 2002. – С. 177–179.
5. Беленькая Л.И. Ребенок и книга: О читателе восьми-деяти лет /Л.И.Беленькая; Предисл. А.Парфенова. – М.: Книга, 1969. – 167 с.
  6. Библиотека и юный читатель: Практ. пособие /Гос. б-ка СССР им. В.И.Ленина /А.С.Адаменко и др. – М.: Кн. палата, 1987. – 255 с.
  7. Библиотерапия: Задачи, подходы, методы: Сб. ст. /Сост. О.Л.Кабачек. – М.: БМЦ, 2001. – 128 с.
  8. Библиотерапия – новое направление в работе детских библиотек: История вопроса и современность /Сост. В.В.Климова. – Тамбов, 2001. – Вып. 1. – 16 с.
  9. Гончарова А.И. Комическое (смех) в худ. литературе как одно из средств библиотерапевтического воздействия на читателя /А.И. Гончарова //Библиотерапия: Задачи, подходы, методы. – М., 2001. – С. 25–28.
  10. Гончарова А. Смех – отличное лекарство /А. Гончарова //Б-ка. – 2000. – №10. – С. 77–78.
  11. Грищенко З. «Пришли мне чтения доброго...» /З. Грищенко //Дошк. восп. – 1993. – №1. – С. 98–100.
  12. Дети и подростки в мире книжной культуры: По итогам социолог. исслед.: Сб. науч. тр. /Рос. гос. б-ка, Сост. А.И.Лебедева. – М., 1993. – 128 с.
  13. Добрынина Н. Слоеный пирог искусства чтения /Н.Добрынина //Б-ка. – 2001. – №9. – С. 52–55.
  14. Дрешер Ю.Н. Исторические предпосылки и теоретико-методические основы библиотерапевтических исследований: Тез. докл. Пятой междунар. науч. конф. (М., 25–26 апр. 2000 г.). Ч. 1 /Ю.Н. Дрешер; М-во культуры РФ, Моск. гос. ун-т культуры и искусств и др. – М., 2000. – С. 17–19.
  15. Дрешер Ю.Н. Книга лечит /Ю.Н. Дрешер //Мир библиогр. – 1999. – №4. – С. 45–50.
  16. Дрешер Ю.Н. Кого и как лечит книга /Ю.Н. Дрешер //Б-ка. – 1999. – №3. – С. 68–70.
  17. Дрешер Ю.Н. Современная концепция подготовки специалиста-библиотерапевта: Науч.- метод. пособие / Ю.Н. Дрешер.- М.: Либерия, 2003.-247с.
  18. Ефремова Н. Юные россияне: взгляд издателя, библиотекаря, писателя /Н. Ефремова //Б-ка. – 2001. – №11. – С. 43–44.
  19. Иванова Г.А. Современная концепция библиотечной работы с детьми и подготовка кадров /Г.А. Иванова //Библиотечное дело – 2003: Гуманитарные и технологические аспекты развития. Мат. Восьмой междунар. науч. конф. (М., 24–25 апр. 2003 г.). – М., 2003. – С. 64.

20. Ильин И. Духовный смысл сказки //И. Ильин //Лит. в шк. – 1992. – №1. – С. 2–10.
21. Ильина В. Читают ли дети в читающей стране? /В. Ильина //Б-ка в шк. – 2001. – №5. – С. 4.
22. Исаева Е.Н. О соционической библиопсихологии и соционической библиотерапии /Е.Н. Исаева //Библиотековедение. – 2000. – №6. – С. 53–60.
23. Кабачек О.Л. Библиотерапия как часть психотерапии и как аспект библиотечной педагогики /О.Л. Кабачек //Психолог в детской библиотеке. Проблемы. Методика. Опыт: Сб. метод. мат. /Рос. гос. дет. б-ка. – М., 1994. – 42 с.
24. Кабачек О.Л. Как они читают: (Особенности восприятия книги девочками и мальчиками дошкольного возраста) /О.Л. Кабачек //Обруч. – 1998. – №6. – С. 9–11.
25. Кабачек О.Л. Сказка в век компьютера /О.Л. Кабачек. – М.: Либерея, 2001. – 205 с.
26. Казаринова И.Н. Возможности библиотерапии /И.Н. Казаринова, Е.Л. Смагин // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – №8. – С. 34–37.
27. Карвасарский Б.Д. Психотерапия /Б.Д. Карвасарский. – М.: Медицина, 1985. – С. 127–133.
28. Ключина Н. Библиотерапия /Н. Ключина, М. Сапоровская //Библиотекарь. – 1991. – №9. – С. 51–52.
29. Книга и чтение в жизни небольших городов. – М.: Книга, 1973. – 328 с.
30. Концепция библиотечного обслуживания детей в России /Рос. гос. дет. б-ка. – М., 2002. – 25 с.
31. Концепция национальной программы «Чтение» //Дет. лит. – 2002. – №2. – С. 4–11.
32. Крейденко В.С. Библиотерапия: Возможности использования в общедоступных библиотеках /В.С. Крейденко //Современное библиотечно-информационное образование. Учеб. тетради. Вып. 2. – СПб. 1997. – С. 32–51.
33. Лебедева А.И. Картина чтения в жизни младших подростков /А.И. Лебедева // Массовая б-ка: Теория и практика: Сб. /Рос. гос. б-ка. – М., 1992. – С. 56–66.
34. Лебедева А.И. Место чтения в жизни младших подростков /А.И. Лебедева // Дети и подростки в мире книжной культуры: Сб. науч. тр. /Рос. гос. б-ка. – М., 1993. – С. 55–69.
35. Лебедева А.И. Чтение не становится любимым занятием /А.И. Лебедева //Б-ка. – 1993. – №4. – С. 10–12.
36. Леонтьева Н.В. Детская книга в формировании духовного облика младшего школьника /Н.В. Леонтьева //Дети и подростки в мире книжной культуры: Сб. науч. тр. /Рос. гос. б-ка. – М., 1993. – С. 25–55.
37. Леонтьева Н.В. Первый этап вхождения в мир книги /Н.В. Леонтьева // Дети и подростки в мире книжной культуры: Сб. науч. тр. /Рос. гос. б-ка. – М., 1993. – С. 7–25.

38. Лисицин Ю.П. Искусство и здоровье /Ю.П. Лисицин, Е.П.Жиляева. – М.: Знание, 1974. – С. 29–37.
39. Миллер А.М. Некоторые проблемы библиотерапии за рубежом: Обзор лит. /А.М. Миллер //Библиотековедение и библиография за рубежом. Вып. 36. – 1971. – С. 93–107.
40. Михайлова Л.П. Что будут читать дети XXI в. («Фолиант – белые ночи») /Л.П. Михайлова //Дет. лит. – 2001. – №5–6. – С. 89–90.
41. Мишкиненене Г. Р. Библиотерапия в медицинских библиотеках /Г. Р. Мишкиненене //Науч. и техн. б-ки СССР. – 1987. – №3. – С. 20–21.
42. Пальгуева Г.М. Мир детской библиотеки для детей и родителей. Итоги социол. исслед. /Г.М. Пальгуева //Дет. б-ка. – Ниж. Новгород, 1977. – №1-2(13-14). – С. 91.
43. Просалкова Ю.В. XX век и чтение детей /Ю.В. Просалкова //Мир б-к сегодня: Науч.-информ. сб. /Рос. гос. Информкультура. – 1997. – Вып. 2. – С. 5–8.
44. Просалкова Ю. Итоги столетия. Что читает подрастающее поколение в конце XX века /Ю. Просалкова //Б-ка. – 2000. – №2. – С. 36–39.
45. Просалкова Ю. Защитим сказку! /Ю. Просалкова //Б-ка. – 1999. – №11. – С. 72–74.
46. Просалкова Ю. Что читают дети мира в конце XX столетия: [О проекте междунар. сравн. социолог. исслед. разработан. РГБ] /Ю. Просалкова //Б-ка. 1997. – №2. – С. 5–6.
47. Рослик Г.М. Немного о библиотерапии /Г.М. Рослик //Науч. и техн. б-ки. – 1995. – №7. – С.65–67.
48. Руководство по психотерапии /Под ред. Рожнова. – 3-е изд., доп. и перераб.- М.: Медицина, 1985. – С. 304–309.
49. Симонов, Б.А. О библиотерапии /Б.А Симонов //Библиотековедение. – 1996. – №6. – С.38–41.
50. Сказкотерапия: Метод рек. Вып. 2 /Сост. В.В.Климова /Тамб. обл. дет. б-ка. – Тамбов, 2001. – 23 с.
51. Скаллер Р. Библиотерапия /Р. Скаллер //Библиотекарь. – 1965. – №11. – С. 36–37.
52. Тимофеев А. Лечит слово... /А. Тимофеев //Б-ка. – 200. – №4. – С. 37–39.
53. Тихомирова И. Покатилось яблочко по блюдецку, да по волшебному /И. Тихомирова // Б-ка. – 2001. – № 7. – С. 51–54.
54. Тихомирова И. Учиться языку чувства /И. Тихомирова //Б-ка. – 1997. – №11. – С. 58–60.

55. Трофимова Р.А. Библиотерапевтический эксперимент в селах Алтайского края (некоторые итоги) //Р.А. Трофимова //Библиотековедение. – 2002. – №5. – С. 63–68.
56. Тумурук А.В. Чтение детей в 7–9 лет: Удивление. Переживание. Открытия /А.В. Тумурук //Дет. б-ка. Профессиональный информ. журнал. -№1 (25) Ассоциация дет. б-к России. Нижегород. гос. обл. б-ка. – Н.Новгород. – 2000.
57. Умнова Ю.Б. Библиотерапия на службе здоровья: Метод. рек. /Ю.Б. Умнова. – Тамбов, 1989. – 6 с.
58. Хворостянова, М.Е. Информация, поучение или наслаждение /М.Е.Хворостянова //Нач. шк. – 1999. – №2. С.9–12.
59. Чудинова В. П. Книжная вселенная детства /В. П. Чудинова //Читающая Россия: мифы и реальность: По мат. Рос. науч.-практ. конф. Москва, дек., 1996. – М.:Либеря, 1997. – С.81–89.